

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ , ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΤΟΣ
Από το Σπουδαστήριο Ιστορίας της Ιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΕΝΤΥΠΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΑΤΡΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ
ΑΠΟ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ
ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ
(1750-1821)

Ανάτυπο από τον τόμο των Πρακτικών
“Ιατρικά Παλαίτυπα Περίοδου 1525 - 1900”

Θεσσαλονίκη 27/11/1997

ΑΘΗΝΑ 1999

Έντυπα ελληνικά ιατρικά βιβλία από Μακεδόνες συγγραφείς κατά την εποχή του νεοελληνικού διαφωτισμού (1750-1821)

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΤΟΣ
Από το Σπουδαστήριο Ιστορίας της Ιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού παρατηρείται σημαντική πρόοδος στην έκδοση εντύπων ελληνικών βιβλίων των θετικών επιστημών¹, με τα οποία οι συγγραφείς προσπαθούν να μεταφέρουν την ευρωπαϊκή επιστημονική γνώση στον Ελληνικό χώρο, προς φωτισμό του Γένους. Τά ιατρικά βιβλία της προεπαναστατικής περιόδου (1750-1821), όπως έχει δειχθεί σε σχετική εργασία², αποτελούν το 15% από αυτά τα βιβλία των θετικών επιστημών.

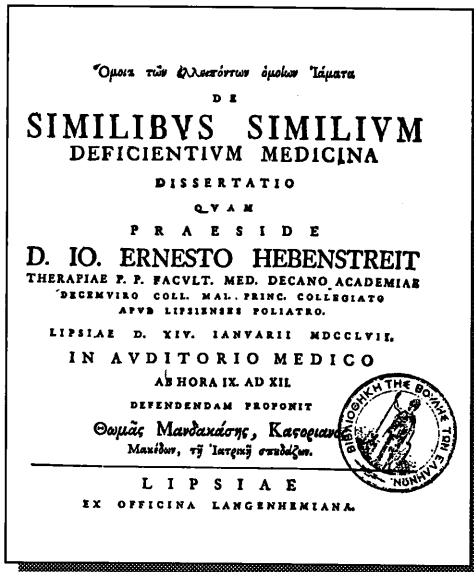
Στη παρούσα εργασία παρουσιάζονται τα ένδεκα ελληνικά ιατρικά βιβλία, που εξέδωσαν οκτώ συγγραφείς από τη Μακεδονία και τον ευρύτερο χώρο της Θράκης, και που καλύπτουν το 39% των ιατρικών βιβλίων της ε-

ξεταζομένης περιόδου, στοιχείο το οποίο δείχνει τον διαφωτιστικό ρόλο, σέ θέματα ιατρικής, των Μακεδόνων συγγραφέων.

Τα Ιατρικά Βιβλία

1. Ο ιατροφιλόσοφος Θωμάς Μανδακάσης, (1709-1796), από τη Καστοριά, εξέδωσε ελληνικά-λατινικά το βιβλίο “*Ομοια των ελλειπόντων ομοίων ιάματα*”, Λειψία 1757³. Ήταν η διδακτορική του διατριβή, υπό την εποπτεία του διασήμου Γερμανού ιατρού της εποχής Ern. Hebenstreit (1703-1757), ο οποίος, μάλιστα, την ίδια χρονιά είχε εκδόσει, ελληνικά-λατινικά, το κεφάλαιο 28 “*Περί ειλεού και χορδαψού*” από το *Ένατο Βιβλίο του Αετίου*. Την έκδοση αυτήν μνημονεύουν

-
1. Βλ. Γιάννη Καρά, *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα 1991 και ιδιαίτερα το κεφάλαιο “Ο προεπαναστατικός αιώνας - αιώνας αφύπνισης και διάδεσης των γραμμάτων”, σελ. 81-130. Επίσης, Γιάννη Καρά, “*Έργα των Φυσικών-Θετικών Επιστημών της περιόδου της Τουρκοκρατίας*”, στο βιβλίο *Επιστημολογική προσέγγιση στη Νεοελληνική επιστημονική σκέψη*, Αθήνα 1995, σελ. 131-150, όπου έχουν συγκεντρωθεί οι τίτλοι των 188 έργων των φυσικών-θετικών επιστημών της προεπαναστατικής περιόδου.
 2. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης μέσω των εντύπων ελληνικών βιβλίων κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1745-1821)*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1996, σελ. 21.
 3. Βλ. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique, 18e siècle*, Παρίσι 1918, τόμ. Ι, αρ. 507.

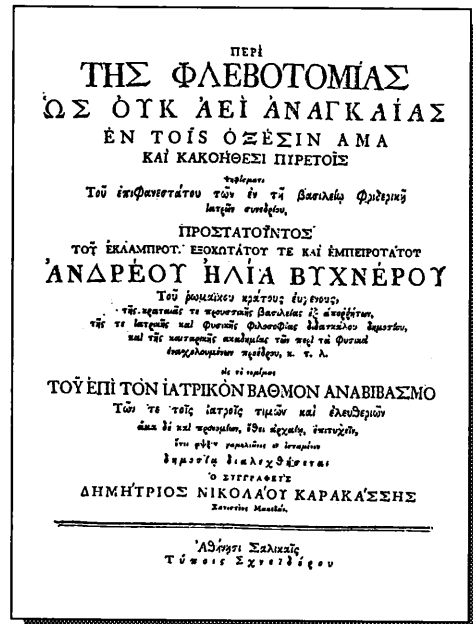
ο Σκευός Ζερβός⁴ σε έκδοση λόγου του Αετίου και ο Ευλόγιος Κορζίλας στην Ιστορική Βιβλιογραφία⁵ του.

Στο βιβλίο του Μανδακάση, από όσο είναι μέχρι τώρα γνωστό, για πρώτη φορά γίνεται αναφορά, σε έντυπο ελληνικό βιβλίο, των ερυθρών αιμοσφαιρίων ως “ερυθροίς του αίματος σφαιριδίοις”, που πριν από εκατό χρόνια περίπου παρατηρήθηκαν στα 1658 από τον Jan Swammerdan (1637-1680) και αργότερα στα 1665 από τον Marc. Malpighi (1628-1694)⁶.

Ας σημειωθεί ότι ο ιατροφιλόσοφος Μανδακάσης συνέχισε τον διαφωτιστικό του

ρόλο με την επιμέλεια και χρηματοδότηση της εκδόσεως διαφόρων σημαντικών βιβλίων, όπως ενδεικτικά μνημονεύουμε: Νικηφόρου Θεοτόκη, *Στοιχεία Φυσικής*, Λειψία 1756-57, Ευγενίου του Βουλγάρεως, *Των Μαθηματικών στοιχείων*, Λειψία 1777, Καισαρίου Δαπόντε, *Καθρέπτis γυναικών*, Λειψία 1766⁷.

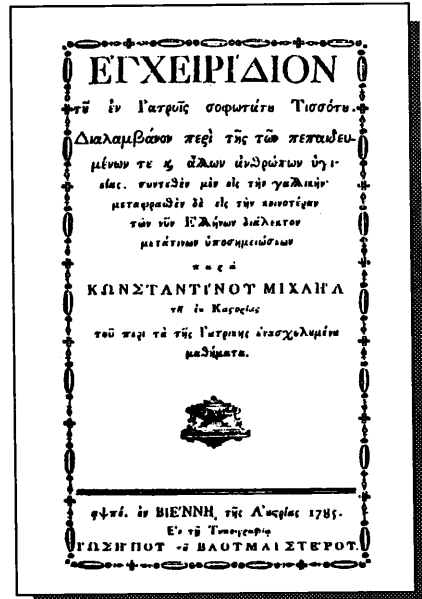
2. Ο ιατρός από τη Σιάτιστα Δημήτριος Καρακάσης, (1734-1804), κυκλοφόρησε τη διδακτορική του διατριβή, στα λατινικά και ελληνικά, με τον τίτλο, *Περί της φλεβοτομίας ως ουκ αεί αναγκαίας εν τοις οξείσιν ἅμα και κακοηθέσι πυρετοίς*, Άλλη, 1760⁸, υπό την

4. Βλ. Σκευός Ζερβός, Δέκατος τρίτος λόγος Αετίου Αμιδινού, Περί δακνόντων ζώων και ιοβόλων, περιοδ. Αθηνά, τομ. 18, 1906, σελ. 241-250.
5. Βλ. Ευλόγιος Κορζίλας, *Ιστορική Βιβλιογραφία*, τόμ. Α', 1470-1899, Εν Αθήναις 1938, σελ. 233.
6. Βλ. F. Garrison, *An Introduction to the History of Medicine*, fourth edition, reprinted, Philadelphia and London, 1961, σελ. 253-55. Arturo Castiglioni, *Ιστορία της Ιατρικής*, ελληνική μετάφραση, Αθήνα 1961, τόμ. Β', σελ. 494, 506. Σπ. Μαρκέτου, *Εικονογραφημένη Ιστορία της Ιατρικής*, Γ' έκδοση, Αθήνα 1996, σελ. 205. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή*, Αθήνα 1993, σελ. 41, όπου πρωτοπαρουσιάζεται η αναφορά του Μανδακάση για τα ερυθρά αιμοσφαίρια.
7. Βλ. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18e siècle, Παρίσι 1928, τόμ. II, αρ. 652, 668, 647 αντίστοιχα.

εποπτεία του γερμανού καθηγητού της Άλλης Andrea Buchner (1701-1769), προς τιμήν του οποίου ο διάσημος Λινναίος έδωσε το όνομά του σε ένα φυτό. Ο καθηγητής Μπύχνερ είχε υπό την εποπτεία του και άλλων Ελλήνων ιατρών τις διδακτορικές διατριβές⁹. Επισημαίνεται ότι στη διατριβή του Καρακάσση καταχωρίζεται ο όρος “παθολογία”, που έκτοτε, μάλλον, καθιερώνεται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

3. Από τη Καστοριά κατάγονταν ο ιατρός Κωνσταντίνος Μιχαήλ, (1751-1816), ο οποίος σπούδασε στην Βιέννη όπου και εξέδωσε δύο βιβλία. Τό πρώτο, με τίτλο *Εγχειρίδιον του εν ιατροίς σοφωτάτου Τισσότου, διαλαμβάνον περί της των πεπαιδευμένων τε και άλλων ανθρώπων υγείας*, Βιέννη 1785¹⁰, το τύπωσε όταν ήταν ακόμη φοιτητής, όπως ο ίδιος σημειώνει στο κείμενό του προς τον αναγνώστη. Μάλιστα, ο Κων. Μιχαήλ σημειώνει ότι το χειρόγραφο του το πρόσφερε σε πολλούς αξιόλογους άνδρας, οι οποίοι τον παρακίνησαν στη συνέχεια να το τυπώσει. Είναι μετάφραση βιβλίου του διάσημου ιατρού της Λωζάννης Samuel A. Tissot, (1728-1797), του οποίου τα βιβλία είχαν μεταφραστεί στις ευρωπαϊκές γλώσσες και με πολλές επανεκδόσεις¹¹. Ο Tissot ήταν θιασώτης του ευλογισμού, που είχαν εισαγάγει, στη δεύτερη δεκαετία του 18ου αιώνας, για την πρόληψη της

ευλογίας, οι Έλληνες ιατροί Ιάκωβος Πυλαρινός (1659-1718) και Εμμ. Τιμόνης¹².

Στο βιβλίο παρατίθενται αρκετές βιβλιογραφικές παραπομπές σε σημαντικές ιατρικές εργασίες, όπως ενδεικτικά αναφέρεται το θεμελιακό έργο της παθολογικής ανατομίας του G. B. Morgagni (1682-1770), *Περί της έδρας και αιτίας των αρρωστιών (De sedibus et causis morborum per anatomen indagatis)*, Βενετία 1761. Επίσης, υπάρχει παραπομπή

8. Βλ. ό.π., τόμ. Ι, αρ. 548.

9. Πρβλ. Θ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466 ci-1800)*, τόμ. Β', Αθήνα 1986, όπου οι ιατρικές διατριβές αρ. 1102, 1110, και 1115.

10. Émile Legrand, ό.π., τόμ. ΙΙ, αρ. 354. Ο τίτλος του γαλλικού πρωτοτύπου βιβλίου είναι: *De la santé des gens des lettres*.

11. Βλ. Antoinette Emch-Dériaz, *Tissot, Physician of the Enlightenment*, American University Studies, Series IX History Vol. 126, Reiter Lang New York 1992, Appentix II, List of Tissot's published works, σελ. 323-336.

12. Βλ. Ad. Coray, *Esquisse d'une Histoire de la Médecine...*, Paris 1798, σελ. 361 και Κ. Αλιβιζάτου και Γ. Κ. Πουρναροπούλου, "Το περί "ευλογισμού" έργον του Έλληνος ιατρού του ΙΗ' αιώνας Ιακώβου Πυλαρινού", *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, Συνεδρία 12 Ιουνίου 1952, σελ. 287-307, όπου δημοσιεύεται μάλιστα η εργασία του Πυλαρινού στα λατινικά με αντίστοιχη μετάφραση στα ελληνικά, Ι. Λασκαράτου και Σπ. Μαρκέτου, "Νεώτερα στοιχεία δια την εφαρμογήν του εμβολιασμού κατά της ευλογίας εις τα Επτάνησα", *Materia Medica Graeca*, 9 (1981) σελ. 104-109, όπου μάλιστα δημοσιεύεται σχετικό έγγραφο με το οποίο διατάζονται οι ιερείς της ήσους Κερκύρας να συμβουλεύουν τους πιστούς να εμβολιασθούν.

στο οκτάτομο κλασικό έργο του Albret Haller (1708-1777), *Στοιχεία φυσιολογίας του ανθρώπινου σώματος (Elementa physiologie corporis humani)*, 1757-1766.

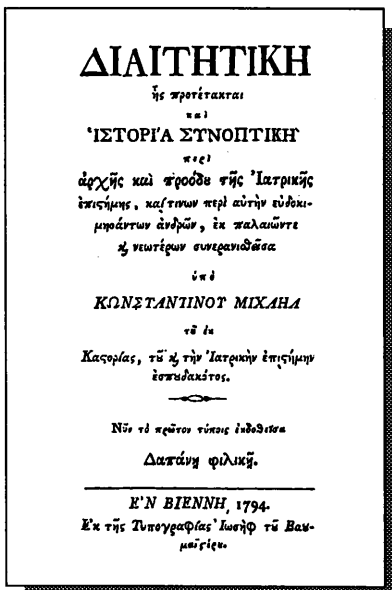
Το δεύτερο βιβλίο του Κων. Μιχαήλ φέρει τον τίτλο *Διαιτητική, ης προτέταται και ιστορία συνοπτική περί της αρχής και προόδου της Ιατρικής επιστήμης και τινων περί αυτήν ευδοκίμων ανδρών, εκ παλαιών και νεωτέρων συγγραμμάτων*, Βιέννη 1794¹³. Καταχωρίζονται αρκετές βιβλιογραφικές παραπομπές, όπως, στο πρώτο μέρος, στη Γαλλική Encyclopédie, στις Ιστορίες της Ιατρικής του Daniel Le Clerc (1652-1728), *Histoire de la Médecine...* Γενεύη 1676, του J. Friend (1675-1728), *Histoire de la Médecine depuis Galien jusqu' au commencement du seizième siècle*,

Leiden 1729, στα *Προλεγόμενα της φυσιολογίας* του Χάλλερ, του J. E. Blumenbach (1752-1840), *Intoduction in historian medicen-literian*, Goettigae 1786. Αναφέρεται κείμενο του ιπποκρατιστή Ιταλού ιατρού Giorgio Baglivi (1668-1797) και μνημονεύονται τα ιατρικά βιβλία του διάσημου Βιεννέζου ιατρού και φαρμακολόγου Anton Stoerk (1731-1803).

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, που αναφέρεται στα Διαιτητικά παραγγέλματα, καταχωρίζονται σαράντα πέντε βιβλιογραφικές παραπομπές σε έργα κλασικών ιατρών της εποχής του, όπως του J. G. Zimmerman (1728-1795), S. A. Tissot (1728-1795), *Περί της των πεπαιδευμένων υγείας, Περί αντανισμού*, του Maximilian Stoll (1742-1787), *Praelections academiae in diversos mordos chronicos*, 1788, και συχνά γίνονται αναφορές στο έργο του Γερμανού χειρουργού A. G. Richter (1742-1812) *Praisepta diaetica*.

Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Αδαμάντιος Κοραής¹⁴ σε σχετική επιστολή του, τα περισσότερα κεφάλαια της *Διαιτητικής* ήταν από το βιβλίο *Διαιτητική* του A. G. Richter. Μάλιστα, ο Κοραής αναφέρει ότι θα μετέφραζε την *Διαιτητική* του Ρίχτερ με σκοπό να έβαζε “εις τας σημειώσεις, τας μαρτυρίας Ιπποκράτους και Γαληνού ελληνιστί δια να φανή η πηγή όθεν τα έλαβεν ο Ρίχτερ”.

Η *Ιστορία της Ιατρικής* του Κων. Μιχαήλ, όπως έχουμε δείξει, θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη Ιστορία της Ιατρικής στα ελληνικά κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού¹⁵. Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο *Διαιτητική* του Κων. Μιχαήλ είχε άλλες δύο επανεκδόσεις, μία στα 1809 και η άλλη στα 1819, οι οποίες εκδόθηκαν από τον Σπ. Βλαντή και

13. Βλ. Γ. Λαδά, Α. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1791-1795*, Αθήνα 1970, αρ. 162. Πρβλ. Ν. Λούρου, Μακροζωία. *Πρωτοποριακές προσπάθειες*, Αθήνα 1971, σελ. 175-218.

14. Βλ. Αδαμ. Κοραή, *Αλληλογραφία*, τόμ 2, 1799-1809, Ο.Μ.Ε.Δ., Νέα Ελληνικά Κείμενα, επιστοασία Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα 1966, σελ. 307-308.

15. Βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Η πρώτη Ιστορία της Ιατρικής στην Ελληνική γλώσσα*. Παράρτημα, Κων. Μιχαήλ, *Συνοπτική Ιστορία της Ιατρικής*, Βιέννη 1794, Αθήνα 1994, σελ. 29.

δείχνουν την απήχηση που είχε το βιβλίο αυτό. Μάλιστα όπως έχουμε δείξει, από τα ιατρικά βιβλία της προεπαναστατικής εποχής άλλο ένα βιβλίο, του Δαβίδ Μαδάι σχετικά με φάρμακα, είχαν από δύο επανεκδόσεις. Σημειώνεται ακόμη ότι ο Κ. Μιχαήλ στο βιβλίο του καταγράφει τον ανατομικό όρο *προμήκης μυελός*, που έκτοτε καθιερώνεται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

4. Από τη Σιάτιστα κατάγονταν ο λόγιος Γεώργιος Ζαβίρας, (1744-1804), ο οποίος έχοντας διαπιστώσει ότι “ολιγώτατα συγγράμματα έχομεν περί Ιατρικής”- πράγματι μόνο οκτώ βιβλία ιατρικά είχαν εκδοθεί μέχρι τότε - και την κατάσταση με τους τσαρλατάνους και κομπογιαννίτες, τους οποίους αποκαλεί “κυκλοφόρους” και “σακκουλαραίους”, μετέφρασε και εξέδωσε στα 1787 το βιβλίο με τίτλο *Ιατρικαί παραινήσεις*¹⁶, για να βοηθήσει τους συμπατριώτες του στα θέματα υγείας. Και ο Ζαβίρας παρατηρεί πώς “ταύτην την έλλειψιν βλέπων εγώ εις το γένος μας, και από πολλών λίαν παρακινήθεις ηθέλησα να κάμω ολίγον τούτον κόπον δια να μεταφράσω το σοφόν τούτο βιβλιάριον το οποίον είναι πόνημα του εξοχωτάτου ιατρού Ράτζ Σαμουήλ”.

Ο Samuel Ratz (1744-1807) ήταν καθηγητής της ανατομίας στο Πανεπιστήμιο της Πέστης και στη βιβλιοθήκη του Ζαβίρα εντοπίστηκαν δύο έργα του: *Σύνοψις φυσιολογίας*, Πέστη 1789 και *Η άσκησις της Ιατρικής*, Βούδα 1801. Το πρωτότυπο βιβλίο των *Ιατρικών Παραινήσεων* εκδόθηκε στα Ουγγρικά στα 1778¹⁷, δηλαδή εννέα χρόνια αργότερα μεταφράζεται στα ελληνικά, και μάλιστα στην απλή γλώσσα, για να είναι το βιβλίο κατανοη-

τό στους αναγνώστες. Επιπλέον, ο Ζαβίρας μετέφρασε το όνομα των βοτάνων στην λαϊκή γλώσσα κοντά στην ελληνική ονομασία τους. Ακόμη, έγραψε τις 183 συνταγές στα ελληνικά και στα λατινικά, έτσι ώστε, όπως παρατηρεί, ο καθένας να πηγαίνει στα φαρμακοπωλεία να αγοράζει τα ιατρικά του. Καταχωρίζει, ωστόσο, και ένα λεξιλόγιο με 173 ιατρικές και φαρμακολογικές λέξεις.

Ο Γεώργιος Ζαβίρας την ίδια χρονιά εξέδωσε, ακόμη, την *Ονοματολογία Βοτανική τετραγλωττο*, Πέστη 1787, που περιέχει 771 λήμματα με φαρμακευτικά βότανα και που θεωρείται ως η πρώτη απόπειρα περί βοτανικής στην εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Είναι έργο του ίδιου του Γεωργίου Ζαβίρα και όχι του αδελφού του, όπως αναγράφεται στον τίτλο του βιβλίου¹⁸. Για τη σύνταξη της Ονοματολογίας Βοτανικής χρησιμοποίησε πολλά ξένα επιστημονικά βιβλία της εποχής του. Έγραψε αυτό το βιβλίο μετά από την δική του εμπειρία, μια και ήταν αναγκασμένος να αγοράζει τα φάρμακα που συνταγογραφούσαν οι γιατροί, στα λατινικά, νομίζοντας ότι τάχα ήταν δυσεύρετα φάρμακα ενώ, όπως παρατηρεί, βρίσκονται στα πόδια μας. Και συνεχίζει “όθεν εστοχάσθην να βάλω αυτά εις τάξιν και να γράψω τα ονόματα αυτών εις τέσσαρας γλώσσας οπού εις όποιαν δήποτε γλώσσαν αναγνώση τις κανέναν ιατρικόν βιβλίον ή οι ιατροί τω γράψωσι ρετζέτας να καταλαμβάνη αυτά με άλλην γλώσσαν οπού από αυτάς ιξεύρη και ούτω να του γίνηται το καθένα ευπόριστον και ολίγης τιμής”. Μάλιστα, τελειώνει τον πρόλογό του με τη σύσταση να χρησιμοποιείται η ελληνική ονομασία των βοτάνων “απορρίπτοντας πά-

16. Βλ. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18e siècle, το. II, αρ. 1199. Ανδρέα Horvath, *Η ζωή και τα έργα του Γεωργίου Ζαβίρα*, Budapest 1937.

17. Ευχαριστίες εκφράζονται στην δίδα Άννα Βεργυάκη, οδοντίατρο, η οποία μου προμήθευσε φωτοτυπία της σελίδας τίτλου του πρωτοτύπου βιβλίου του Samuel Ratz από την Βιβλιοθήκη της Βουδαπέστης.

18. Βλ. Émile Legrand, ό.π., Ανδρέα Horvath, ό.π., Νίκου Βλάχου, “Υπάρχει φιλολογικό πρόβλημα για την “Ονοματολογία Βοτανική” του Γ. Ζαβίρα;”, *Ο Ερασιστής*, τόμ. 12, 1977, σελ. 17-27.

Η πρώτη σελίδα της Ονοματολογίας Βοτανικής, Πέστη 1787

σας τα αλλογενείς ονομασίες”. Τις ονομασίες των φαρμακευτικών βοτάνων τις ανέγραψε στα ελληνικά, στα απλά ελληνικά, στα λατινικά και στα ουγγρικά.

Με τα δύο αυτά έργα διαπιστώνεται ο διαφωτιστικός ρόλος του Ζαβίρα και σε θέματα υγείας του ελληνικού λαού.

5. Από τη Γράμμοστα της Καστοριάς κατόγονταν ο ιατρός Ιωάννης Νικολίδης, ο οποίος γεννήθηκε στις 25 Μαρτίου 1745, όπως αυτό προκύπτει από τον Κατάλογο των Διδασκόντων Ιατρών των ετών 1752-1821 των

Αρχείων του Πανεπιστημίου της Βιέννης¹⁹. Ο τόπος καταγωγής του, επίσης, μνημονεύεται και στην Διδακτορική Διατριβή του *Dissertio Inauguralis Physiologico-Medica Sistens Pyogoniam quam annuente inclitya facultate Medica ...Joannes Nicolides, Macedo Grammostensis... Viennae 1780*²⁰, την οποία, μάλιστα, είχε αφιερώσει στον Anton Stoerck, πρότανη της Ιατρικής Σχολής της Βιέννης. Στά 1791 του απενεμήθηκε ο τίτλος του ευγενούς από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας και σχετικά γρά-

19. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, “Ιωάννης Νικολίδης και Anton Stoerk. Ταύτιση κειμένου της Ερμηνείας περί του πώς πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος, ήγουν η μαλαφράντζα, Βιέννη 1794”, Πρακτικά Συνεδρίου *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Απόπειρα μιάς νέας ερευνητικής συγκομιδής*, Κοζάνη 1996 (υπό εκτύπωση).

20. Βλ. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18ου αι. τόμ. II, αρ. 995, Θ. Παπαδοπούλου, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466ci,-1800)*, τόμ. πρώτος, Αθήνα 1986, αρ. 4421. Αντίτυπο της Διατριβής βρίσκεται στην Αίθουσα Σπανίων της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων.

φει η *Εφημερίς των Αδελφών Πουλίου* στις 30 Μαΐου 1791. Ακόμη, τόν Ιωάννη Νικολίδη τον βρίσκουμε στον κατάλογο συνδρομητών της Βιέννης του βιβλίου του Δημητρίου Δαρβάρως *Εγκυκλοπαιδεία απλοελληνική* Βιέννη 1829, όπου σημειώνεται, “ο λόγιος κύριος Ιωάννης Νικολίδης ο Πίνδος”.

Ο Νικολίδης εξέδωσε ένα ογκώδες βιβλίο από 804 σελίδες με τίτλο *Ερμηνεία περί του πώς πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ήγουν η μαλαφράντζα*, Βιέννη 1794²¹, το οποίο θα πρέπει να θεωρείται, όπως έχει υποστηριχθεί, ως η πρώτη ελληνική αφροδισιολογία²².

Στη σελ. 4 παραθέτει μία περικοπή από το *Περί παθών* και από το *Επιδημιών* του Ιπποκράτους. Στοιχείο του διαφωτιστικού ρόλου του Ιωάννη Νικολίδη αποτελεί και το γεγονός της αποδόσεως του αρχαίου κειμένου του Ιπποκράτους στην απλή νεοελληνική γλώσσα, ώστε το κείμενο να κατανοείται από όλους τους Έλληνες αναγνώστες του, κάτι που σπάνια απαντάται στους ιατρούς συγγραφείς της προεπαναστατικής περιόδου.

Από τη σελίδα 7-48 καταχωρίζεται το *Προοίμιον*, όπου αναφέρεται:

α) Στην ιστορία της Μαλαφράντζας. Πότε άρχισε και από πού προήλθε. Μνημονεύει τις ονομασίες που κατά καιρούς δόθηκαν στη νόσο σε διάφορες περιοχές: “πάθος ισπανικόν”, “πάθος τουρκικόν”, “πάθος πορτογαλικόν”. Για την ιστορία και την ονομασία της νόσου δημοσιεύονται παρόμοια στην *Ιστορία της Ιατρικής* του Κοραή²³ και του Σεργίου

Ιωάννου²⁴, ο οποίος, μάλιστα, πρωτοχρησιμοποιοεί τον όρο “σύφιλις νόσος”. Ας σημειωθεί ότι τον σημερινό όρο σύφιλις χρησιμοποίησε για πρώτη φορά ο Φρακαστόρο (Hieronymi Fracastoro, 1484-1553), στα 1530, στο ποίημά του *Syphilis, sive morbus gallicus, Venise, (Σύφιλις η γαλλική νόσος)*²⁵.

β) Ο Νικολίδης παρατηρεί ακόμη στον πρόλόγό του ότι το γαλλικόν πάθος είναι χίλιες φορές χειρότερον και ολεθριώτερον από την πανούκλαν. Μάλιστα, το αποκαλεί “αφροδισιακή πανούκλα”, διότι ο μολυσμένος άνθρωπος, όπως αναφέρει, μολύνει τα παιδιά του και τους απογόνους του. Και παρατηρεί πως “μόνο εις τα ρωμαίικα δεν είχαν εύγεις το φως έως τώρα κανένα παρόμοιον βιβλίον”.

γ) Αποκαλεί το αφροδίσιο νόσημα παγκόσμιον πάθος, μια και έχει εξαπλωθεί σχεδόν εις όλον τον κόσμον και θεωρεί τη γνώση ως τον καλλίτερο τρόπο για την αντιμετώπιση του νοσήματος. Και συμπληρώνει πως θα πρέπει τα βιβλία αυτά να είναι κατανοητά στους απλούς ανθρώπους και να εξηγούνται τα σχετικά με την αφροδισία νόσο. Και ο ιατρός Ιωάννης Νικολίδης γράφει εναντίον των τσαρλατάνων και ιατροκαπήλων, οι οποίοι θα πρέπει με τα διαφωτιστικά ιατρικά βιβλία, “να θεατρισθούν οι ψευτιαίς και τα καμώματα των πομπιωμένων τζαρλατάνων, διὰ να τα ιξεύρη ο λαός και να αποφεύγη τα άτακτα καί τζαρλατάνικα ιατρικά τους οπού δίδουν”. Μάλιστα, παρατηρεί χαρακτηριστικά πως “οι τζαρλατάνοι κάνουν τον ιατρόν

21. Βλ. Γ. Λαδά, Α. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1791-1795*, Αθήνα 1970, αρ. 164.

22. Δημ. Καραμπερόπουλου, Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης..., 1996, σελ. 228.

23. Αδαμαντίου Κοραή, *Esquisse d' une Histoire de la Médecine et de la Chirurgie*, Παρίσι, 1798, Πρόλογος.

24. Σεργίου Ιωάννου, *Πραγματείας Ιατρικής, τόμος πρώτος περιέχων επίτομον Ιστορίαν της Ιατρικής Τέχνης*, Κωνσταντινούπολις 1818, σελ. 176-194.

25. F. Garrison, *An Introduction to the History of Medicine*, 1961, σελ. 233. Wemer Schreiber and Friedrich Karl Mathys, *Infectio, Infectious diseases in the History of Medicine*, Βασιλεία 1987, σελ. 66-68, όπου μάλιστα καταχωρίζονται και σελίδες του ποιήματος από την έκδοση του 1536.

ωσάν αι γύφτησες τον προφήτην”²⁶.

Ο διαφωτιστικός ρόλος του Νικολίδη συμπληρώνεται στο βιβλίο του με:

-76 συνταγές γραμμένες λατινικά και ελληνικά, με επεξηγηματικά σημειώματα για την κατασκευή και τη χρήση τους, (σελ. 82-165).

- “Ένα Λεξικάκι κατά αλφάβητον, όπου περιέχει και εξηγεί απλά ρωμαίικα σχεδόν όλα τα ονόματα των αρρωστειών και μελών του ανθρώπου, ὁμοίως καί ὄλαις ταις λέξεις και φράσες, οπού ευρίσκονται μέσα εις αυτήν την Διδασκαλίαν καί οπού ημπορούν να προξενήσουν μεγάλην δυσκολίαν, δια να καταλάβη σωστά το νόημα ο αναγνώστης, οπού δεν εσπούδαξε τα μαθήματα της Ιατρικής”. Ο Νικολίδης καταχωρίζει 381 λήμματα, (σελ. 202-278).

- Στην τελευταία σελίδα του βιβλίου του καταπολεμάει ως ιατρικώς αντιεπιστημονική την αντίληψη, που κυκλοφορούσε στο λαό, πως για να θεραπευθεί κάποιος από το “γαλλικόν πάθος”, το αφροδίσιο νόσημα, θα πρέπει να συνοσιασθεί με έγκυο γυναίκα ή με παρθένο κόρη.

Το βιβλίο περιέχει και κεφάλαιο στο πρώτο μέρος με τίτλο *Ιατρικοπρακτική Διδασκαλία περί του γαλλικού Πάθους, ήγουν, Μαλαφράντζας του Σταίρκ*, του διάσημου ιατρού της Αυστρίας Anton Stoerck (1731-

1803). Για την ανεύρεση του πρωτοτύπου κειμένου η έρευνα στράφηκε στα έργα του Σταίρκ, όπου μεταξύ των άλλων υπάρχει και το σε λατινική μετάφραση *Praecepta Medico-Practica*, που η πρώτη έκδοση ήταν του 1777. Η δεύτερη έκδοση του 1791 ανευρέθη στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών Πηλίου και είναι σε δύο τόμους. Ο πρώτος τόμος περιέχει 610 σελίδες και ο δεύτερος 424 σελίδες. Μελετώντας τα κεφάλαια βρήκαμε στο δεύτερο τόμο ένα κεφάλαιο με τίτλο *De lue Venerea*, (δηλ. *Η αφροδισιακή λύμη*), όπου περιέχονται το κείμενο και οι συνταγές των φαρμάκων. Η αντιπαράβολή του ελληνικού και του λατινικού κειμένου των δύο βιβλίων έδειξε την ταυτότητά τους²⁷.

6. Από τη Καστοριά κατάγονταν και ο ιατρός Κωνσταντίνος Δάρβαρις, αδελφός του Διδασκάλου του Γένους Δημητρίου Δάρβαρι. Εγγραψε το βιβλίο *Εγχειρίδιον περί συντηρήσεως υγείας στομάχου*, το οποίο εκδόθηκε στο Ιάσιον, στα 1814. Ο Κωνσταντίνος Δάρβαρις είχε ανακηρυχθεί διδάκτωρ της Ιατρικής, στα 1785, στην Άλλη της Γερμανίας²⁸. Είχε χρηματίσει μέλος της Φιλολογικής Εταιρείας του Βουκουρεστίου 1810-1812, και μαζί με τους ιατρούς Σιλβέστρο Φιλήτη και Δημήτριο Καρακάση επιθεωρητής Φαρμακείων του Βουκουρεστίου²⁹.

7. Από το Αρβανιτοχώριον Τουρνόβου της Βουλγαρίας κατάγονταν ο λόγιος Ιωάννης Α-

26. Εναντίον των καπήλων της Ιατρικής στα 1787, ο Γεώργιος Ζαβίρας έγραφε για τους, όπως τους αποκαλεί, “νομιζομένους ιατρούς, κυκλοφόρους, σακουλοφόρους”. Επίσης, ο Γεώργιος Βεντότης, *Νουθεσiai εις τον λαόν*, στα 1780, αφιερώνει κεφάλαιο *Περί κυκλοφόρων, ήτοι τσαρλατάνων*. Ομοίως, στα 1816, ο Αδαμάντιος Κοραής, *Ιπποκράτους Το περί αέρων, υδάτων και τόπων*, Παρίσι 1816, *Πρόλογος* σελ. νε. Πρβλ. Αδ. Κοραή, *Αλληλογραφία*, τόμ. Γ', Ο.Μ.Ε.Δ., Αθήνα 1979, σελ. 516, για την αντιμετώπιση της θλιβερής κατάστασεως των ιατροκαπήλων και τσαρλατάνων, συμβουλεύει τούς προεστούς των Ελλήνων, αρχιερείς καί δημογέροντες ότι “αν θέλετε νά εξαλείψετε απο την Ελλάδα τους ιατροκαπήλους ανάγκη είναι να αυξησετε δι' ιδίας σας επιμελείας και δαπάνης τον αριθμόν των αληθινών ιατρών”. Ακόμη κατά των τσαρλατάνων-αγυρτών έχει γράψει ο Δημήτριος Γοβδελάς, *Οικονομία Πρακτική*, 1816, σελ. 223, ο Κων. Καρθεοδωρής, *Υγεινά παραγγέλματα*, Παρίσι, 1829, σελ. 149.

27. Β. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ιωάννης Νικολίδης και Anton Stoerck... ό.π.*

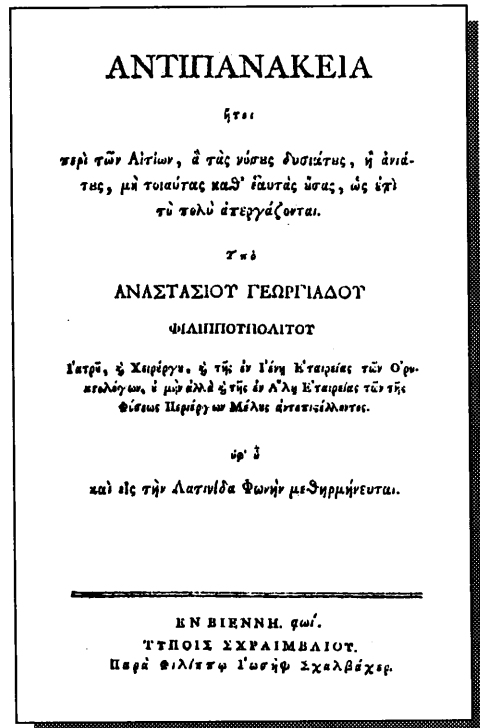
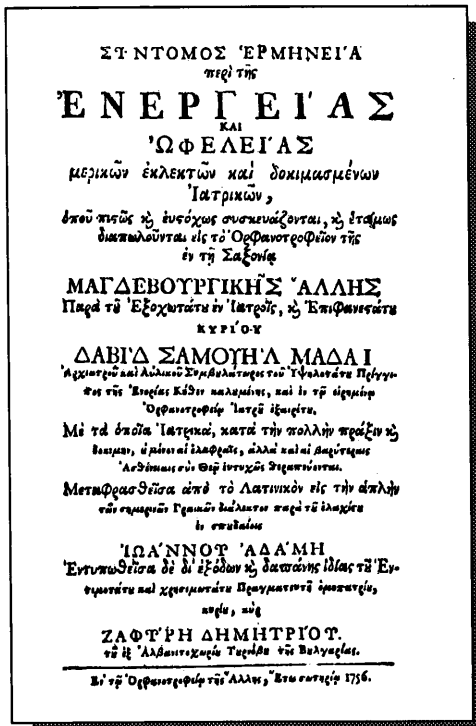
28. Η διατριβή του αναγράφεται από τον Θ. Παπαδόπουλο, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, τόμ. ΙΙ, αρ. 792

29. Βλ. *Ερμής ο Λόγιος*, 1811, σελ. 63.

δάμης, ο οποίος μετέφρασε από τα λατινικά, σε απλούστερη ελληνική γλώσσα, το βιβλίο του Sam. Madai, (1709-1780), ιατρού, μέλους της Ακαδημίας της Άλλης, με τόν τίτλο *Σύντομος ερμηνεία περί της ενεργείας μερικών εκλεκτών και δοκιμασμένων ιατρικών*, Άλλη 1756³⁰. Το βιβλίο αυτό επανεκδόθηκε, λόγω της ζήτησης, και στα 1772. Αναφέρεται στα φάρμακα, στη δοσολογία τους και στις ασθένειες που θα έπρεπε να δοθούν. Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο αυτό του Μαδάι είχε μετα-

φρασθεί και κυκλοφορήσει, αλλά σε μια όχι τόσο απλή γλώσσα, στα 1752, και αντίτυπο αυτής της έκδοσης βρίσκεται στην Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζανής³¹.

8. Από τη Φιλιππούπολη κατάγονταν ο Αναστάσιος Γεωργιάδης, (1773-1853), ο επικληθείς μετέπειτα Λευκίας, ο οποίος διωρίσθηκε πρώτος καθηγητής της Ιστορίας της Ιατρικής στο νεοιδρυθέν Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837). Μετέφρασε από τα γερμανικά και εξέδωσε το βιβλίο *Ιατροφιλοσοφική αν-*

30. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18e siècle, Παρίσι 1918, τόμ. I, αρ. 491. Βλ. Επίσης Αθανασίου Καραθανάση, *L' Hellénisme en Transylvanie*, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 82 κ. εξ.
31. Βλ. Ulrich Moening, "O S. Schultze και ο A Fr. Woltersdorf πελάτες στο βιβλιοπωλείο του Bortoli στη Βενετία (1750), με προσθήκες και συμπληρώσεις στην Ελληνική Βιβλιογραφία", *Μνήμων*, τόμ. 15, 1993, σελ. 169-171, αρ. 8.

θρωπολογία, Βιέννη 1810³², με έναν εκτενή πρόλογο, που αναφέρεται στη σημασία και τον τρόπο της μετάφρασης.

Επίσης, την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε, στα λατινικά και ελληνικά, το ογκώδες βιβλίο του *Αντιπανάκεια*, Βιέννη 1810³³. Το βιβλίο αυτό θεωρείται ως το ιατρικό βιβλίο με την πιο πλούσια ιατρική βιβλιογραφία³⁴, η οποία είναι της συγχρόνου τότε εποχής. Αναγράφονται 58 τίτλοι γερμανικών βιβλίων, 40 λατινικών, 13 γαλλικών, 7 αγγλικών, 5 ιταλικών και τέλος 23 τίτλους ελληνικών βιβλίων κυρίως των κλασικών ιατρών.

Χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά ιατρικοί όροι, που έκτοτε καθιερώνονται στην

ελληνική ιατρική ορολογία, όπως δαμαλισμός, γέφυρα του Βαρολίου, μυολογία, νευρολογία, νοσολογία, ουροποιητικό σύστημα, παθολογικά σημεία, υστεροτομία.

Συμπέρασμα:

Με την εργασία δείχθηκε ότι ιατροί και λόγιοι συγγραφείς από το χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης εξέδωσαν το 39% των εντύπων ελληνικών ιατρικών βιβλίων κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και συνέβαλαν έτσι στη διαφώτιση του ελληνικού πληθυσμού σε θέματα υγείας, καθώς και στη δημιουργία όρων της ελληνικής ιατρικής ορολογίας.

32. Δ. Γκίνη, Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τόμ. Ι, αρ. 594. Φιλίππου Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τόμ. Ι, Αθήνα 1998, αρ. 1810.29. Ο τίτλος του πρωτοτύπου ήταν *J. D. Metzger. Medizinisch-Philosophische Anthropologie*, 1790. Για τον Αναστάσιο Γεωργιάδη βλ. Μυρτίλου Αποστολίδου, "Λόγιοι Θράκες, Αναστάσιος Γεωργιάδης", *Θρακικά*, παράρτημα του Γ' τόμου, 1931, σελ. 120 κ. εξ. Γερ. Πεντόγαλου, *Σχολεία Ιατρικής Παιδείας*, 1991, σελ. 111-117. Γ. Λυρίτη και Β. Ρόζου, "Αναστάσιος Γεωργιάδης Λευκίας (1773-1853). Η συμβολή του στην Ιστορία της Ιατρικής στην Ελλάδα", *Ιατρ. Επιθ. Εν. Δυνάμ.*, τόμ 18, 1984, σελ. 299-303.

33. Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τόμ. Ι, Αθήνα 1939, αρ. 571. Φιλίππου Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τόμ. Ι, Αθήνα 1998, αρ. 1810.3.

34. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης...*, 1996, σελ. 120.